

реджено одиниці (*ванна, треба, чиститель, паремія*), значення яких меншою чи більшою мірою “відхиляються” від семантики ядерного поля, що надає периферії вигляд маргінального утворення, яке перетинається з периферією інших полів, що укладаються в поняття розмитості, нежорсткої зумовленості субконцептів.

Концептосфера БОГ в українській мовній картині світу, вербалізуючись у біблійному, фольклорному та діяхронно-лексикографічному дискурсах, експлікує концептуальну та лексичну взаємодію архетипних, символічних, метафоричних, метонімічних, асоціативних, прототипних, стереотипних уявлень українського етносу.

1. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология // Под ред. проф. В.П.Нерознака. М.: Academia, 1997. – С. 280–287.

In the article the reflection of the concept GOD is generalized and systematized in the biblical, folk and vocabulary-diachronic texts, and it emphasizes the correlation of the gnoseological and cultural expressions of the information in the indicated discourses.

Key words: *God, concept, biblical discourse, folk discourse, vocabulary-diachronic discourse.*

УДК 811.161.2'373.7:398.91

Анна Огар (Дрогобич)

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЗЕМЛЯ У ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ ТА ПАРЕМІЙНІЙ КАРТИНАХ СВІТУ

Статтю присвячено реконструкції концепту земля на матеріалі фразеологізмів та паремій. Виокремлені концептуальні ознаки не тільки презентують народне розуміння феномена землі сьогодні, а закладене впродовж різних епох.

Ключові слова: *концепт, концептуальна ознака, фразеологізм, паремія.*

Одна з найяскравіших особливостей сучасного мовознавства – виникнення та інтенсивний розвиток нових лінгвістичних напрямків, серед яких чи не найактуальніші ті, що передбачають дослідження концептів. Закономірною у період становлення нового наукового напрямку видається неоднозначність у трактуванні його основних понять, різноманіття підходів до аналізу мовних явищ. Однозгідного визначення не має й сам концепт: його вважають комплексом культурно зумовлених уявлень про предмет [1]; об'єднанням ментальних і психічних ресурсів

нашої свідомості, тих інформаційних структур, що відображають знання та досвід людини [4].

Концепт як багатомірне й багатовимірне культурно значуще соціо-психічне утворення в колективній свідомості певної мовної спільноти «розсіяний» у змісті лексичних одиниць, корпусі фразеології, пареміологічному фонді, системі стійких порівнянь, що відбивають образи-еталони [10, 298]. По-іншому, концепт отримує мовне вираження через засоби мови, зокрема через фразеологічні одиниці [7, 38]. У руслі когнітивної парадигми фразеологізми розглядають як культурно зумовлену знакову репрезентацію інтеріоризованого етносвідомістю світу з притаманною їй категоризацією, субкатегоризацією, диференціацією й інтеграцією, як когнітивну форму оброблення інформації у свідомості людини [2, 5].

Матеріальне та духовне життя народу – це невичерпне джерело фразеотворення й водночас екстралінгвістичне тло, на якому об'ємніше проступають і мовні цінності. Стійкі вислови, лаконічно й образно передаючи «великі мислені маси» (О.Потебня), створюють фразеологічну картину світу, в якій завжди будуть як лакуни, так і щільно заповнені фразеологічними відшаруваннями сфери [10, 298]. Ці сфери, відображаючи різні аспекти народного буття, ілюструють вагомість вербалізованих ними подій, явищ, предметів. З огляду на вибірковість номінації фразеології, вона охоплює ті ділянки дійсності, що з певних причин найважливіші у світі для людини, і спрямовує фразеологізми на суб'єкт, тобто інтенція мовця-творця полягає не в намірі описати світ, а інтерпретувати його, дати оцінку. З огляду на це красномовним видається великий фразеотворчий потенціал іменника *земля* [10, 49], що є центром цілої фразеологічної сім'ї.

Оскільки номен концепту *земля* перебуває в осерді певних областей фразеологічної та паремійної картин світу, то концепту присвоюють статус ключового, тобто надзвичайно важливого для розуміння культури. Свого часу І.Франко наголошував, що тема землі викликала з'яву творів першорядного значення, а це найкращий доказ того, що ця тема жива та пекуча, що вона порушує ряд глибинних суспільних і загальнолюдських інтересів [14, 176], що не втратило актуальності й сьогодні. Вагомість концепту спричинилася до з'яви в україністиці низки присвячених йому праць: Н.Лобур розглянула його як один з концептуальних центрів, що здавна формували ментальний портрет народу [5]; О.Слюніна здійснила лінгвокогнітивне осмислення цього концепту в українській мовній картині світу [8]; С.Шуляк – у поезії Євгена Гуцала [9].

Мета статті – проаналізувати мовні засоби та смислове навантаження концепту *земля* у фразеологічних та паремійних одиницях.

Складники концепту – компоненти (концептуальні ознаки), тобто окремі ознаки об'єктивного чи суб'єктивного світу, диференційовано відображені у свідомості [6, 60] – формують ядро (основні поняття) та периферію (те, що вносить культура, традиції, досвід) [6, 62]. Фразеологізми та паремії розкривають насамперед зміст інтерпретаційного поля концепту, яке формують багаточисленні оцінки та трактування, стереотипи і судження, що унаслідок формують ознаки концепту в повному обсязі [7, 129-130]. Звичайно, ці ознаки формують периферійні шари концепту, що змінюються із плином часу та із суспільними трансформаціями, але без них концепт – неповний. Ознаки концепту реалізовані у численних, часом суперечливих, висловах, що відповідають різним життєвим ситуаціям, різним характерологічним рисам, проте у своїй сукупності створюють загальний образ людини-мовця, неоднозначної за своїми уподобаннями й уявленнями, однак радше позитивної, аніж негативної [3, 78].

Фразеологічний рівень мови вербалізує такі ознаки концепту *земля*:

1. Пристановище після смерті (*лежати в землі* = бути похованим; *з сирого землею повинчатися* = померти; *живцем в землю* вложити = передчасно погубити кого-небудь; *покинути зрішню землю* = помирати).

2. Підтримка, опора (*земля тікає з-під ніг* = хто-небудь втрачає рівновагу, зазнає краху; *прикипіти до землі* = завмерти застигнути на місці від сильних переживань, великої несподіванки; *земля горить під ногами*, *земля западається* = для кого-небудь становище стає критичним, безвихідним).

3. Охорона, сховок (*ладний провалитися крізь землю, хоч крізь землю провалитися* = у когось виникає бажання якомога швидше звідкись зникнути).

4. Певна територія (*за тридев'ять земель* = дуже далеко; *земля обітована* = багатий, розкішний край, заповітне місце, присталище).

5. Прагматизм, реалістичність (*відриватися від землі* = втрачати почуття реальності; *зсадити з хмар на землю*, *скинути з неба на землю* = повернути до дійсності, реальності).

6. Крах, ганьба (*змішати з землею* = жорстоко розправитися з ким-небудь, принизити когось; *зрівняти з землею* = зруйнувати повністю, знищити вщент; *втоптати в землю* = заплямувати зганьбити, дискредитувати когось, щось).

7. Обов'язковість, нездійсненність (*вирвати під землею* = дістати де завгодно, здійснювати що-небудь будь-якими засобами; *хай з землі викопай* = обов'язково дістань де завгодно; *діставати з-під землі* = робити що-небудь неймовірно, досягати чогось ніби неможливого).

8. Місце життя, побутування (*топтати землю* = бути живим, жити; *засівати землю слізьми* = переживати нестатки, злидні горе; *ударити лихом об землю* = забувати біду, горе, не втрачати надії на краще).

9. Важка праця (*зрошувати потом землю* = важко працювати, затрачати чимало зусиль, праці, обробляти землю).

10. Миттєвість, несподіваність (*як із землі вирости, як з-під землі вродиться* = несподівано з'явитися; *як у землю запаستися, як земля проглинула* = безслідно зникнути).

11. Квантитативність (*аж земля трясеться* = дуже сильно, гучно, потужно; *як з-під землі* з сл. *голос* = дуже глухий, далекий; *не чути землі під ногами* = дуже швидко, енергійно; *землі не доторкатися* = дуже легко, швидко).

Як бачимо, фразеологічні одиниці, що містять у своєму складі вербалізатори концепту *земля*, виявляють вагомі компоненти його смислу, хоча названий цим концептом природний феномен практично не має вторинних фразеологічних найменувань. Як виняток назвемо поетичний вислів *на ясні зорі, на тихі води*, який символізує рідну землю, своє вогнище [10, 278].

Вербалізація концептів на фразеологічному рівні реалізує принцип мовного табування, пов'язаний з неможливістю вживання окремих лексем у певних смислах. У таких випадках вербалізатори концепту *земля* виступають у ролі евфемізмів. Це ілюструють насамперед згадані вище фразеологізми, у яких значення «смерть» ословлене не прямою номінацією, а непрямо, опосередковано, щоб приховати страх перед потойбічними силами: *загнати у землю* (довести кого-небудь до передчасної загибелі, прискорити чию-небудь смерть), *пахне землею* (хто-небудь дуже старий, близький до смерті) тощо.

«Фразеологічний словник української мови» [13] фіксує 75 сталих виразів з компонентом *земля*, що можна пояснити залежністю українського етносу від землі, від землеробства та його плодів, прив'язаністю до землі, що зумовлено історично феноменом осідлості.

Із фразеологізмами у вузькому значенні (тобто зі сталими зворотами, що виступають як один член речення) зближуються паремії – прислів'я, приказки, що вживаються здебільшого самостійно, як окремі висловлювання. Значна частина з них – зразки народної мудрості, свідчення високої моральної культури етносу, притаманних йому етичних норм. Інша частина – стереотипи, що характеризують різноманітні життєві ситуації. Це культурне багатство – спадщина наших далеких і близьких попередників, концентроване вираження народного світорозуміння [3, 80]. Паремії – важливе джерело інформації про національну психологію, філософію, культуру та менталітет.

Паремійна картина світу також вербалізує народні уявлення про землю. У пареміях отримують мовне втілення такі смислові компоненти концепту земля: земля інтерпретується як батьківщина (*Дорогу вибирай, та рідної землі не забувай; Не бувши на чужині, не оціниш по-справжньому рідної землі*); як мати (*Земля – мати; Земля – наша мати, всіх годує*); як годувальниця (*Чорна земля, а білий хліб родить; Земля трудівниця аж парує та людям хліб готує*), хоча буває й неродючою (*Ялова земля не нагодує, а сама їсти просить; На ледачій землі і трава не росте*); наявність землі символізує багатство, та достаток, а її відсутність – бідність (*Будь великий, як верба, здоровий. Як вода, а багатий, як земля; Батько достатку – праця, мати – земля*); земля асоціюється з працею (*Праця, вкладає в землю, не пропаде; Хто землю удобрює, тому і земля повертає; На необробленій землі лише бур'ян росте; Не земля родить, а руки*); з останнім пристановищем, місце вічного спочинку (*І то не наш корх землі, що нам очі закриють; Ми візьмем з собою штири дошки й землі трошки; Горє тому, що земля на йому*); сховок, важкодоступне місце (*Правда знайде і під землею; Правди в землю не зарисеш*); місце життя та діяльності людини (*Тримай голову в холоді, а ноги – в теплі, будеш жити вік на землі*). Разом з тим наголошується минущість земних дібр (*Земля дає все і забирає все*); а значить, потреба керуватися здоровим глуздом (*Скільки не літай, а все прийдеться на землю падати*).

Обстежений матеріал [11; 12] фіксує 132 паремії з компонентом земля, що теж можна вмотивувати багатомістовою залежністю людини від землі та результатів землеробської праці.

Як бачимо, фразеологізми та паремії вербалізують типові національні уявлення про землю, визначаючи своєрідність розуміння і трактування мовною спільнотою цього феномену. Сталі вирази репрезентують здебільшого образно-емоційні та національно-культурні ознаки у структурі концептів, які з різних причин інші засоби мови втілити не в силі. Окрім цього, важливо, що усна народна творчість дає змогу відтворити структури концептів у ретроспективі, адже фіксує розвиток значення, його передумови, джерела і природження смислів, виявляючи ті концептуальні ознаки, які закладені впродовж різних епох. Це визначає цінність виявлених смислових компонентів концепту земля.

1. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А.Вежбицкая. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 778 с.

2. Євтушина Т.О. Лінгвостилістичний потенціал фразеології у творах В.Стефаніка: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Євтушина Тетяна Олександрівна – Київ, 2005. – 19 с.

3. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: Навч. посіб. / Віталій Кононенко. – К.: Вища шк., 2008. – 327 с.

4. Кубрякова Е.С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. – М., 1997. – 245 с.
5. Лобур Н. Культ землі в українській мові // Дивослово. – 1996. – №3. – С. 22-23.
6. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика / В.А.Маслова. – М.: 2008.–272 с.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А.Стернин. – Воронеж: Истоки, 2001. – 192 с.
8. Слюніна О.В. Концепт *земля* в українській мовній картині світу: лінгвокогнітивне осмислення / О.В.Слюніна // Лінгвістика. Збірник наукових праць. – Луганськ, 2009. – № 1(16). – С.159-169.
9. Шуляк С. Лексична інтерпретація концепту *земля* у поезії Євгена Гуцала / Світлана Шуляк // Вісн. Львівськ. ун-ту. – 2004. – Вип. 34. Ч.ІІ. – С. 249-253.
10. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. / В.Д.Ужченко, Д.В.Ужченко. – Київ: Знання, 2007. – 494 с.
11. Українські прислів'я, приказки, загадки / Упор. К.І.Приходченко. – Д., 2002. – 288 с.
12. Українські народні прислів'я та приказки. Дожевтневий період. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 792 с.
13. Фразеологічний словник української мови / Укл. В.М.Білоноженко, В.О.Винник, І.С.Гнатюк та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – В. 2 Кн.
14. Франко І.Я. Влада землі в сучасному романі / І.Я.Франко // Зібрання творів: [у 50 т.]. – 1980. – Т.28. – С. 176-195.

The article is devoted to the reconstruction of concept earth on material of phraseological units and paremiaes. Conceptual signs are selected not only present the folk understanding of the phenomenon of earth today, and it is stopped up during different epochs.

Key words: *concept, conceptual sign, phraseological unit, paremiaes.*

УДК 811. 5. 34

Анатолій Поповський (Дніпропетровськ)

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА З КОМПОНЕНТОМ -ЇД-(-ЇЖ-)

Стаття продовжує цикл публікацій антропонімів української мови, утворених на основі конкретного слова чи його компонента. У ній розглядаються способи творення українських прізвищ із компонентом -їд-(-їж-), визначається семантика антропонімних одиниць та їх роль у духовному житті суспільства.

Ключові слова: *прізвище, прізвисько псевдонім, синонімічні ряди, моделі словотворення.*

Споконвіку людство турбує проблема достатку харчових продуктів, які є життєдайним енергетичним запасом всякого живого організму. Таким для людини на зорі її існування постала їжа, а все істівне мусило закарбуватися